اي. جي. اُتم - هڪ نقاد

شريڪانت 'صدف'

شايد ٿي ڏهاڪا اڳ جي ڳالهه آهي. اڪل ڀارت سيا وارن هڪ ننڍڙي ڳوٺ ۾ سميلن سڏايو هو. اڌ رات جو ان ڳوٺ جي ريلوي اسٽيشن تان هڪ واهڻ ۾ وهڻ بعد هڪ ڇوڪرُ ٻُريءَ طرح روئي رهيو هئو. ڇي، 'ننڊ ٿي اچي، پلنگ کپي، وهاڻو کپي، چادر کپي.' هڪ ڪڙاڪيدار آواز گونجيو ۽ ان ڇوڪر کي ماٺ ڪرائي ويو، 'اسين سڀ ٽُنهنجي پيءُ سوڊا جاتيءَ کي جاڳائڻ ۾ رُڌل آهيون ۽ تون سُمهڻ جون ڳالهيوُن تو ڪرين؟' ماٺ ڇانئجي ويئي. اهو آواز اي. جي. اُتم جو هُئو. اِهو ڳوٺ الاجي ڪهڙو هو پر اِهو روئندڙ ننڍڙو ڇوڪر مان هوس.

اي. جي. اُتم جي تنقيد فقط ادبي رچنائن تائين محدود نہ رهي آهي. اِن کي اِن دائري ۾ قيد ڪرڻ جائز بہ ناهي ڇو جو هن نقاد جو وڏي ۾ وڏو رول سنڌيت هلچل سان جُڙيل رهيو آهي ۽ ادب جنهن جي هن تخليق ٻوليءَ جي جياپي ڪانپوءِ جو عمل آهي، اُن ۾ هن جو يوگدان توڙي جو نوٽ وٺڻ جوڳو آهي پوءِ بہ Consistent نہ رهيو آهي. سبب اِهو آهي جو هن پنهنجي مڪتب فڪر سان وابستہ اديبن جي ڪتابن کي وڌيڪ ٻئي کنيو آهي، تعداد ۾، ٻين جي ڪتابن کي بعضي تنقيد لاءِ کنيو تہ اُنائين پر نظر بطور نقاد هن ترقي پسنديءَ واري رکي آهي. جي ائين نہ هُجي ها تہ اُن ڏهن سالن جي ڇوڪري کي ننڊ جي ڳالهه تي ڇرٻيندي

وان سان جاتيءَ کي وڏي هٿي ملنديِ پر اُتم صاحب
جي تنقيد ڪنهن به شخصيت کي ڪونه بخشيو آهي. اِهو
ان بلڪل ساڳيو مقصد رکندڙ شخص جي وچ ۾ تفاوت
ڪاري ٿو. اِتي اچي اسين ڪنهن کي به ’غلط‘ يا ’دُرست‘
سڏي ڪونه سگهنداسين.

جڏهن ڪنهن خاص انڪ لاءِ سوچبو آهي ته پهرين
اِهو سوال هوُندو آهي ته ڪنهن کان ڪنهن کان لکارائجي؟
اُتم صاحب جي حوالي سان ڏکيائي اِها آهي ته جاتيءَ
جي هر فرد کي ڪُجهه نه ڪُجهه لکڻ گهرجي ۽ اِن
اعتبار کان اِهو انڪ لکين صفحن تي مشتمل هوُندو. مان
اعتراف ٿو ڪريان ته مون هيءَ هڪ ڪلاڪ يعنيِ سٺ
منٽن ۾ لکيِ پوُرو ڪيو آهي. معنيٰ لکيو به اِن ڪري
جو ڪنڊ ڪڙائي ڪونه سگهيو آهيان پر پوءِ ڪنڊ
ڪڙائڻ جو ارٿ اِهو ٿئي ها ته هڪ پهاڙ جيڏي شخصيت
تي لکڻ کان محرُوم رهجيِ وڃان ها. اِن لاءِ شايد مون
کي ليکڪا/شاعرا رکمڻيِ چئناڻيءَ جو ٿورائتو هُئڻ گهرجي.
اِهو اعتراف ته ضرورُي آهي ته لکڻ بعد ڏاڍو آنند ۽
خوشيِ پيو محسوس ڪريان ڇو جو اُتم صاحب تي باقاعدي
ويهيِ لکڻ جيِ چاهنا هيم ۽ چاهنائون دٻائيندو ناهيان.
مون اڳ ذڪر هيٺ آيل جهيڙالوُ ماڻهوءَ کي ڏسيِ ۽ جاچي
پرکي هيءَ شعر لکيو هُئو: زندگيِ چاهه سان گذاري ڇڏ،
مؤت چاهيل ڪٿي ٿو ڪنهن کي ملي ؟‘

جن جا جهيڙا بوليءَ ۽ جاتيءَ جي بهبوُديءَ سان
وابسته آهن، مان اُنهن کي جهيڙا مڃان ٿِي نه ٿو.

هوُ جاتيءَ جي بيداريءَ جو ذڪر نہ ڪري ها.

پنجاهہ واري ڏهاڪي ۾ جڏهن ڪن نوجوانن
سر تي ذميداري کنئي، ٻوليءَ ۽ ادب کي
جيِ، هنن کي هڪ قابل ۽ انيوي رهبر گهربل
کي هڪُ نہ پر ٽي مليا: ٻاٻاڻيِ صاحب، مالهي
۽ اُتم صاحب. جتي پهريان ٻہ اديب، هر اديب
رچنا تي غور ڪري رايا ڏيندا رهيا اُتي ٽئين
پسند جوُن رچنائون لڳہ ڀڳہ رد ڪري ڇڏيون.
ٻاٻاڻي صاحب بہ جدت پسندن کي ناڪاريو ٿي
هن صاحب ترقي پسندن سان کُلهو کُلهي سان
ڪندڙن سامتاڻي ۽ ڪلپنا کي معياري ليکڪ تسليم
آهي. اُن زماني کان اڄ تائين اُتم صاحب ٻوليءَ،
فڪر ۽ لپيءَ جي سوال تي بلڪل ساڳيو روَيو رکيو آهي.

هتي اسان کي اِهو تسليم ڪرڻو پوندو تہ
پنهنجي شخصي پسندي ۽ ناپسندي ليکڪن ۽
مڙهي آهي ۽ اُن جو وراڻ روُپ اِهو آهي تہ
رُخ اِنعامن تي بہ اثرانداز ٿيو آهي. اِن اعتبار کان
صاحب جو ادبي قدُ ٻين آلوچڪن کان گهڻو
نظر اچي. هوُ سنڌيءَ جو اڪيلو مانُ ڌُرايان ٿو،
نقاد آهي، جنهن نين داخلائن جي دل سان مرحبا
آهي. هن لاءِ آلوچنا ڪنهن کي بہ رد ڪرڻ جو
نہ رهي آهي. هوُ تنقيد ڪندي پڻ جاتيءَ جي
ڪلچرل سُڄاڳي، ادب جي مستقبل بابت ساڌهم
ٿو، اِن ڪري ئِي مون اول چيو آهي تہ هن جو

ادب کان وڏيڪ هلچل سان جُڙيل آهي ۽ هلچل جي غيرموجودگيءَ
۾ اسان جي ٻوليءَ ۽ ادب اڄ ڪهڙي مقام تي هجن
ها، اِهو سوچيندي ئي اي. جي. اُتم جي اهميت قلب
جي نَسُن تي سُرندي محسوس ٿئي ٿي.

مختلف رسالن ۾ ڇپيل اي. جي. اُتم جا سوين ليکَ،
مضمون، گُذريل ٻن ڏهاڪن ۾ ’جهوليلال‘ هفتيوار ۾ اِشاعت
ڪالم سوين آلوچنائون، اُن کان گهٽو اڳَ سنڌيءَ جي واحد
ترقي پسند رسالي ’نئين دنيا‘ ۾ ڏنل اُتم صاحب جا
بيشمار سوچناتمڪ ۽ معلوماتي ليکَ..... اِهو سمورو مواد
آهن آڏو رکڻ سان ئي هن نقاد جي اصُلي پرک ڪري
سگهجي ٿي ۽ ظاهر آهي تہ اِهو هن وقت مون کي ميسر
ناهي، باوجود، ڇاڪاڻ تہ سندس اڪثر تصريرون فقط ’تحريڪ‘
يا ’ادب تحريڪ لاءِ‘ جي بنياد تي بيٺل آهن، اِهو دعويٰ
سان چئي سگهجي ٿو تہ ڇاڪاڻ تہ تحريڪ لاءِ ٻہ ڪي
نقاد گهربل هوندا آهن. اي. جي. اُتم جو نقاد ستن اٺن
معتبر نقادن جي ننڍڙي گروپ ۾ ڳاٽ اوُنچو ڪيو بيٺو
آهي، ڪن جي چوٽي سندس هڪ طرفي يا جانبدارانہ
تنقيد ادب جي معيار کي هاڃي رسائي آهي پر اسان
کي اُتم جي اُنهن آلوچنائن بابت ڇا چوڻو آهي جن
ادبي بي ايمانيُن جو پردو فاش ڪيو آهي ۽ هلچل ۾
ميڙي هوڏي ٿيڻ وارن کي ڪٽهري ۾ بيهاريو آهي ؟

مون کي هڪ قصو اڪثر ياد ايندو آهي. هڪ ماڻهوُ
بيحد جهڳڙالوُ هُئو. هن جا ور ور ڪري پنهنجي زال
سان، ٻارن سان ۽ پڻ پاڙيوارن سان جهڳڙا ٿي پوندا هُئا.

هُن وٽ سنڌي ڪتاب ۽ رسالا پڙهڻ جهڄهائي هُئا. ڦيڻ تي وڏي واڪي چلائڻ بعد هُو يڪدم چا ڪندو هُئو جو ڪو نه ڪو رسالو يا اخبار کڻي اُن کي پڙهڻ ۾ جُنبي ويندو هُئو. هُو خود کي تسڪين ڏيندو هُئو نه ڪي مفڪر سڏائيندڙ ماڻهُو اهڙي بُري طرح پاڻ ۾ وڙهي سگهن ٿا ته اسين اڻ پڙهيل جي وڙهياسين ته ڇا ٿي پيو؟

ڪنهن به گهڻنا جي اوٽ وٺي يا ڪنهن ٻئي کي اڳيان هٿ کڻي پنهنجي ڪمزوري لڪائڻ جي ڪوشش اِي اُتم ڪڏهن ڪانه ڪئي آهي. هن جُون آلوچنائون شخصي ورود کڻي ڪڏهن ڪانه آيُون آهن. پوءِ به هن کي ڪنيو ويو آهي. مثال طور جي ڪوئي لکي ٿو ته ڄاڻي ٻوليءَ جي پوشيه بابت رايا ڇو ٿا پيش ڪريو ۽ ته اوهان وٽ وسيلو آهي، پاڻ کي بهتر ڇو ٿا سڌ ڪرڻ جي ڪوشش ڪريو ته اُنهن ڏينهن جنهن پاڻ بابت اهڙو بيان جاري ڪيو هوُندو، اُهو غصي ۾ پرجي هن تي ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو، چي: 'مون لاءِ لکيو اٿائين' ڇاڪاڻ ته وهم جو علاج اجان سوڌو ڪونه ڳولهيو اٿائون، هوُ من ۾ دشمنيءَ جي پاونا کي اُسرڻ جو موقعو ڏيندو.

ٻاٻاڻي صاحب جڏهن فيصلو ڪيو هوُندو ته جُدا ويچارڌارا جي اديبن کي ۽ ٻي لپيءَ جي حمايتن کي به ساڻ ڪري اڳتي وڌجي تڏهن هن صاحب جي اِها رهِي هوندي ته سين سان سازباز ٿيڻ يا ائين ڇڙهي ته هڪ مڪان تي سين کي اڪنو ڪرڻ، پوءِ گڏجي اڳتي